

נסכא דרבי אבא

נעם יהודה גבירץ

- א. פתיחה
- ב. הצגת המקרה
- ג. קושיית התוספות
- ד. תירוץ הש"ך וקושיית התומים
- ה. הסבר הקהילות יעקב
- ו. הסבר הדברות משה
- ז. סיכום
- ח. נספח: ראייה משמעותית לשיטת הדברות משה

א. פתיחה

הסוגיה בדבר 'נסכא דרבי אבא' העסיקה רבות את הראשונים ואת האחרונים לאורך הדורות. ההבנות השונות בסוגיה הביאו לשינוי האופן שבו אנו מתייחסים לדיני מיגו, לטענות, לשבועות ואף לאופן שבו פועלת עדות. אי לכך, סוגיה זו היא אבן דרך מרכזית בלימוד העיון בדיני טוען ונטען.

במאמרנו נעסוק בהבנות האחרונים במחלוקת ר"י וריב"ם בתוך התוספות, ונבחן את הדומה והשונה בהסבריהם. בנוסף, נתמקד בהבנת דברי הש"ך, שעל פניו מעלים קשיים רבים וננסה להציע מספר דרכים להסביר את שיטתו. מלבד זאת, נעסוק בשיטתו של רבי משה פיינשטיין (בספרו דברות משה) בביאור סוגיה זו, וננסה לעמוד על הפתרונות שהוא מציע בדבריו.

ב. הצגת המקרה

נאמר בגמרא:

ההוא גברא דחטף נסכא מחבריה אתא לקמיה דרבי אמי הוה יתיב ר' אבא קמיה אייתי חד סהדא דמיחטף חטפא מיניה אמר ליה אין חטפי ודידי חטפי אמר רבי אמי היכי נדידייננה דייני להאי דינא לישלם ליכא תרי סהדי ליפטריה איכא חד סהדא לישתבע הא אמר מיחטף חטפה וכיון דאמר דחטפה הוה ליה כגולן אמר (להו) רבי אבא הוי מחויב שבועה שאינו יכול לישבע וכל המחויב שבועה שאינו יכול לישבע משלם.

(בבא בתרא לג, ב)

במקרה 'נסכא דרבי אבא', המופיע במסכת בבא בתרא (ובמקביל בשבועות לב, ב; מז, א), מתואר מקרה שבו אדם חטף נסכא מחברו. לאחר שהלה תבע אותו בפני רבי אמי, ואף

הביא עד אחד שהעיד על החטיפה, החוטף הודה שהוא אכן חטף את הנסכא. למרות הודאתו, החוטף טען שלמעשה הוא היה הבעלים המקורי של הנסכא, ולכן הוא פטור מלשלם.

רבי אמי הסתפק מה הדין: אי אפשר לחייב את החוטף (כי אין שני עדים שיחייבו אותו), לפטור אותו (כי יש עד אחד שמחייב אותו) או להשביע אותו (שכן הוא בעצמו הודה שהוא חטף את החפץ).

בהמשך מהלך הגמרא, רבי אבא פטר את הספק באמצעות נקיטת הכלל הבא: **כל המחויב שבועה ואינו יכול לישבע – משלם**. באופן פשוט, משמעות הפסק היא שכל אדם החייב שבועה אך אינו יכול לישבע מסיבה טכנית – יממש בעל כורחו את האפשרות השנייה שניתנת לכל הנשבעים מהתורה: לשלם. במקרה שלנו, מאחר שהחוטף הודה לדברי העד האחד, הוא לא יכול לישבע כנגדו, כי הדבר יסתור את האופן שבו הוא הציג את המקרה לפני כן. לכן, הוא נקרא "מחויב שבועה שאינו יכול לישבע", ודינו שעליו לשלם.

למעשה, דין זה אינו מוסכם על כל האמוראים. סוגיה זו בדיוק, מילה במילה, צוטטה במסכת שבועות (מז, א) כדי להוכיח שרבי אבא חולק על רב ושמואל, הסוברים שכל המחויב שבועה ואינו יכול לישבע – נפטר. על מנת להוכיח שכך היא דעתם של רב ושמואל, מביאה הגמרא מימרה שלהם, הנסובה על דברי המשנה (שבועות מה, א) ש"היתומים לא יפרעו אלא בשבועה". משפט זה הוא מעט סתום, והגמרא מסבירה שמדובר במקרה שבו יתומי מלווה גובים מיתומי לווה בשבועה. כעיקרון, ישנו דין שכל אדם הגובה חוב מיתומי הלווה לאחר פטירת אביהם, חייב לעשות זאת בשבועה, מכיוון שלפעמים אין ליתומים דרך לדעת האם נותר לאביהם חוב, ובכך קיימת אפשרות לרמאים לעשוק אותם.

רב ושמואל מעמידים את דברי הברייתא במקרה שבו המלווה מת לפני הלווה, ובכך יתומי המלווה הפכו להיות בעלי החוב של הלווה עצמו. לעומת זאת, כאשר מת הלווה בחיי המלווה, והמלווה כבר התחייב בשבועה – אין אדם מוריש שבועה לבניו, ולכן לאחר מותו של המלווה בניו לא יצטרכו לגבות בשבועה.

הגמרא לומדת מדעת רב ושמואל שהם סוברים כי במצב שבו הלווה מת בחיי המלווה והיתומים פטורים מלהישבע, נוצר מקרה של 'מחויב שבועה ואינו יכול לישבע' (שכן יתומים אינם יכולים לישבע על חוב שהיה לאביהם, כי הם לא אמורים להיות בקיאים בעסקים שלו), ופטור. מכאן אנו לומדים שרב ושמואל חולקים על רבי אבא.

לאחר מכן, רבא מלמד אותנו שרבי אבא למד את שיטתו מהפסוק "שבועת ה' תהיה בין שניהם" – ולא בין הירוששים. כלומר, בכל מקום שבו יש יורשים, אין הם נדרשים להישבע¹. רב ושמואל למדו מפסוק זה דין אחר.

ג. קושיית התוספות

התוספות (לד, א ד"ה הוי מחויב) הקשו על הסבר הסוגיה מסברה – מדוע לחוטף אין מיגו שיכול לומר "לא חטפתי"? הרשב"ם (ד"ה היכי לידייננה) התמודד עם שאלה זו. לשיטתו, הטענות אינן שקולות באמת. במיגו, הטענה הנוכחית שטוען הזוכה אמורה להיות גרועה מהטענה הפוטנציאלית אותה הוא יכול היה לטעון, כך שאנחנו נאמין לטענה הגרועה שהזוכה טען מתוך כך שהוא יכול היה לטעון טענה טובה יותר. במקרה שלנו, הטענה הנוכחית שטוען החוטף עדיפה מהטענה הפוטנציאלית שהוא יכול היה לטעון, שהרי הטענה הנוכחית של החוטף אינה מצריכה אותו להישבע, בעוד שעל מנת להכחיש את העד – החוטף היה צריך להישבע כנגדו!

אולם, טענו התוספות, אין בכוח הסבר זה להוריד את השימוש בדין מיגו בסוגיה. לפי דבריהם, נוכל לומר שמי שטוען טענה עדיפה מטענה פוטנציאלית המחייבת שבועה – יישבע גם הוא שבועת איזון כדי לחזק את טענתו הנוכחית. דין זה, של שבועה המתוקנת כדי להפוך טענה לקשה יותר לטעינה, עלול להישמע תמוה למתבונן מהצד, אך התוספות הוכיחו שלמעשה מיגו מסוג זה כבר קיים בגמרא מפורשת, בסוגיית 'המוכר את הבית':

הגמרא (ע, א) פסקה שכאשר מלווה תובע מלווה לשלם לו את הלוואתו, ומביא שטר כראיה, הנתבע יכול לטעון שהשטר מזויף במיגו שיכול היה לטעון שהוא כבר פרע את החוב. הגמרא שואלת על דין זה את השאלה שאותה שאלו התוספות על המיגו בנסכא דרבי אבא – טענת 'פרעתי את השטר' מצריכה שבועה², בעוד טענת 'השטר מזויף' אינה מצריכה שבועה! לכן, הגמרא הסבירה שהמיגו שעליו מדובר מצריך שבועה חדשה של הלווה על כך שהשטר מזויף: שבועת איזון.

אם כך, חזרה הקושייה למקומה – כיצד רבי אבא בסוגיה פסק שהחוטף חייב לשלם, כאשר יש לו מיגו שיכול לטעון 'לא חטפתי' ולהישבע על טענתו הנוכחית? על כך מביאים

1. התוספות (לד, א ד"ה הוי מחויב) הסבירו את הגמרא כך שרבי אבא לא למד ממש מהפסוק את הדין, אלא מסברה, והפסוק נועד לתת לו סימוכין בלבד.

2. הגדרת שבועת הפירעון שנויה במחלוקת ראשונים בעצמה. רוב הראשונים הבינו אותה כשבועת השומרים מדאורייתא, בעוד רבנו תם הבין שמדובר בשבועה מתקנת חכמים. לדברי רבנו תם, אכן אין בעיה לתקן שבועת איזון בסוגיית 'המוכר את הבית' בעוד בסוגיה שלנו לא תהיה דרך לתקן שבועה כזו (שכן שבועת עד אחר היא מדאורייתא), וכך אין קושיה מהסוגיה שם לנסכא דרבי אבא. אך מכל מקום, לשאר הראשונים אכן הקושיה עומדת בעינה.

התוספות שני תירוץ, הטומנים בחובם את שיטות הראשונים השונות בעניין הבנת שבועת עד אחד – שיטת ר"י ושיטת ריב"ם. ננסה להעמיק בשיטות אלו.

ג.1. תירוץ ר"י ודחייתו

שיטת ר"י בסוגיה תוקפת את המיגו מכיוון אחר. לשיטתו, בסוגיה אין מיגו בכלל – המיגו נופל מכיוון שאדם אינו מעז לטעון טענה כנגד שבועה. כלומר, לאדם אין בעיה להעז פניו מול עד יחיד ולטעון טענה כנגד דבריו, אלא שהוא מפחד לטעון טענה כנגד חיוב השבועה שהעד מחייב אותו. אם כך, המיגו אינו תקף מעיקרו, שכן החוטף אינו יכול לטעון שהוא יכול היה לשקר – כי אנשים רגילים לא מעיזים לשקר מול עדות.

התוספות דוחים את דברי ר"י בשל אזכור הסוגיה במסכת שבועות (מז, א), שם הובאה כל סוגיית נסכא דרבי אבא במטרה להוכיח שרבי אבא חולק על רב ושמואל במקרה של "כל המחויב שבועה ואינו יכול להישבע". להסכרם, אם נפרש את שיטת רבי אבא כך שאין בסוגיה מיגו – אין שום סיבה שרב ושמואל יחלקו על רבי אבא. הרי אם אין לחוטף מיגו, הוא יתחייב לשלם גם שלא מטעם הכלל "מתוך שאינו יכול להישבע משלם", אלא מתוך כך שהטענה שלו אינה אמינה.

גם אם יש בין רב ושמואל לבין רבי אבא מחלוקת מציאותית בנושא העזת אדם מול עד אחד, אין זו המחלוקת שניסתה הגמרא להוכיח שיש ביניהם במסכת שבועות. המחלוקת במסכת שבועות חייבת להיות מחלוקת עקרונית בדין שבועה.

על אף קושיית התוספות, הרמב"ן (לד, א ד"ה א"ל רבי אבא) והר"ן (ד"ה לישתבע) הסבירו את הסוגיה באופן מאוד דומה לר"י. הם אפילו הרחיבו את טענתו של ר"י שאין אדם מעז להעיד מול עד אחד, אף ללא שימוש בטעם של שבועה. דעתו של ר"י הובאה בסתם גם בדברי התוספות עצמם (שבועות לב, ב ד"ה הוה ליה כגולן). כיצד כל אלו לא הזכירו את קושיית התוספות? ננסה לברר את שיטות ר"י וריב"ם, ומתוך כך הדברים יתבהרו.

ג.2. תירוץ ריב"ם

הסבר שני שהובא בתוספות הוא הסברו של הריב"ם, שבו נקטו כמעט כל הפרשנים. הוא הסבר מהותי יותר באופן פעולת השבועה של עד אחד. לשיטתו, שבועת עד אחד צריכה להיעשות דווקא כדי להכחיש את העד³. כלומר, עד שמעיד כנגד אדם, ומחייב אותו שבועה

3. רבים מהראשונים סמכו לסברה זו את הפסוק "לא יקום עד אחד באיש לכל עון", אף על פי שבאף מקור מוקדם לרש"י (בבא מציעא ג, ב ד"ה מחייבו שבועה (השני)) לא מצאנו שלמדו את הדיוק הזה מהפסוק. רה"י הרב יצחק שילת הסביר את דרך הדרשה מפסוק זה. לפי הסברו, הלימוד הנעשה בגמרא (כתובות פז, ב), "לא יקום עד אחד באיש לכל עון" – לכל עון הוא דלא קם, אבל קם הוא לשבועה", מבוסס על היחס בין האופן שבו עוברת עדות עד אחד לבין האופן שבו עוברת עדות שני עדים. לכן, באותו האופן שבו שבועת שני עדים בלתי ניתנת למעקף על ידי טענות המסכימות איתה אך חולקות על מסקנתה, כך גם

מהתורה, מחייב אותו שבועה אך ורק על מנת להכחיש את טענת העד עצמו, ולא להישבע בשבועה שתפטור אותו באופן אחר.

אם כן, ריב"ם אינו דוחה את הטענה שיש בסוגיה מיגו, אלא שהוא אומר שהמיגו אינו מועיל לחוטף, שהרי גם אם נרצה להאמין לטענה אחרת שאותה הוא רוצה לטעון – עליו להישבע שבועה כנגד טענת העד כדי לזכות. את השבועה הזו הוא כמובן אינו יכול להישבע, שכן הוא כבר טען טענה הסותרת את השבועה היחידה שיכלה לפטור אותו.

אולם, יש לשים לב, שלכאורה אותו הכשל העולה בשיטת ר"י, שעליו עמדו התוספות עצמם, עולה גם בשיטת ריב"ם. התוספות הקשו על ר"י, שלפי שיטתו גם לו יתואר שרב ושמואל חולקים על הדין של רבי אבא, הם יחלקו עליו במחלוקת מציאותית על העזה של אדם מול עד, ולא על דין עקרוני בשבועות. לכאורה, קושיה זו עולה גם מדברי ריב"ם: ריב"ם הסביר ששיטת רבי אבא נובעת מהבנתו את שבועת עד אחד. אם כן, מחלוקתו עם רב ושמואל במסכת שבועות הייתה אמורה ליסוב סביב שבועת עד אחד, ולא סביב "כל המחויב שבועה", כפי שהבינה הגמרא. לשאלה זו הזדקקו רבים מהאחרונים, וננסה לעמוד על דבריהם.

ד. תירוץ הש"ך וקושיית התומים

הש"ך כתב תירוץ לשיטת ר"י, הנשמע במבט ראשון מעט תמוה:

ונלפע"ד לתרץ קושיות התוס' דרב ושמואל ס"ל דאע"ג דלית ליה [לחוטף] –
ני"ג] מגו מ"מ כיון שאין העד מכחישו לא חייבה התורה לשלם כיון שא"י
לישבע.

(ש"ך חושן משפט עה, מג)

הש"ך כתב שאף על פי שאין מיגו בסוגיה, עדיין רב ושמואל יפטרו את החוטף מלשלם. לכאורה, דבריו תמוהים מאוד – הרי זו בדיוק קושיית התוספות! התוספות הקשו על ר"י שלא ייתכן שרב ושמואל יפטרו את החוטף אם אין לו מיגו, הרי בטענתו הנוכחית הוא אינו נאמן, והוא אינו יכול להישבע. תוכן דבריו הוא בדיוק מה שקשו התוספות על ר"י!

את קושיה זו הקשה התומים (חושן משפט עה, י), שתקף את הש"ך בחריפות בטענה שהוא חזר על שאלת התוספות, אלא שהוא החליף את סימן השאלה בסוף קושייתם בסימן

שבועת עד אחד אינה ניתנת למעקף על ידי טענות שלא מכחישות את גוף טענת העד (ועיין בר"ן ד"ה לישתבע) ובר"י קרקווא (ד"ה לישתבע) שכתבו דברים ברוח דומה).

קריאה⁴. להלן נביא שתי אפשרויות להסביר את דבריו הקשים של הש"ך. לשם כך, ניעזר בדרכים אחרות שבהן תרצו האחרונים את קושיית התוספות על ר"י.

ה. הסבר הקהילות יעקב

הקהילות יעקב (סימן כה) תירץ באופן פשוט את קושיית התוספות על ר"י. לפני התירוץ, מקדים הקהילות יעקב הקדמה קצרה. הקהילות יעקב מסביר שאם נקבל את קושיית התוספות על ר"י, ונניח שאכן אף לפי שיטת רב ושמואל החוטף יהיה חייב לשלם, עדיין יהיה הבדל בסיבת החיוב: לשיטת רבי אבא, סיבת החיוב תהיה עדות העד והכלל "מחויב שבועה שאינו יכול להישבע משלם". לעומתו, לשיטת רב ושמואל, סיבת החיוב תהיה הודאת בעל הדין: החוטף אמר בעצמו שהוא חטף את הנסכא, ואמירתו היא בסיס החיוב.

לאחר שהציג את הנחת היסוד שמקור החיוב לרב ושמואל הוא הודאת בעל הדין בלבד, הקהילות יעקב חילק בין שני מושגים שונים – מיגו ו'הפה שאסר הוא הפה שהתיר'. לדבריו, משמעותו של המושג 'מיגו' היא שכאשר אדם טוען טענה שהוא אינו נאמן לטעון במצב רגיל, אנחנו נקבל אותה כי הוא יכול לטעון טענה טובה יותר, שהייתה מתקבלת בבית דין (לדוגמה: אדם היושב בשדה וטוען שהוא קנה אותו, במיגו שיכל לומר לתובע שהוא ישב בשדה מאז ומעולם ואין הוא מכיר את התובע כלל). לעומתו, הכלל 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר', הוא מצב שבו אדם יכול היה לטעון שאין לו כלל קשר לתביעה ולהיפטר. למעשה, יש כאן 'מיגו', אבל מיגו מסוג אחר – מיגו שלא היה דבר מעולם. במצב זה, הטוען נאמן לטעון טענה שבדרך כלל לא היינו מאמינים לה, מפני שרק הודאתו היא זו שהביאה אותו למצב שבו הוא חייב בדין (לדוגמה: מצב שבו אישה מודה ששבו אותה, אך אומרת שהיא לא נטמאה). לכאורה, המנגנון העומד מאחורי המושגים דומה, אך הקהילות יעקב הביא מקומות רבים שבהם המשתמש במיגו אינו נאמן, אך המשתמש ב'הפה שאסר' נאמן⁵.

4. התומים בעצמו הציע תירוץ לשיטת ר"י, שמחלק בין מיגו שיכל לומר 'איני יודע' לבין מיגו רגיל. בסוגיות רבות ניתן לטעון 'איני יודע' ולהיפטר (כמו בכל מקרה קלאסי של מודה במקצת), אך הפרשנים נוטים לומר שמכיוון שזו טענה שנשמעת רע מאוד, ואנשים מחשיבים אותה כשקר כמעט, היא לא באמת נקראת מיגו. בסוגייתנו, רב ושמואל סברו כי מאחר שהחוטף טען טענה גרועה מאוד (אין חטפי ודידי חטפי), טענת 'איני יודע' טובה יותר ממנה ויכולה לשמש כמיגו, אף שאכן אין המיגו הרגיל בסוגיה חל, כפי שהסביר ר"י. אולם, יש לעיין בדבריו, שהרי אותו הקושי שנזכר בדברי הריב"ם נופל גם בהסבר זה, שכן לדבריו מחלוקת רב ושמואל אינה בדיני שבועה, אלא בדין מיגו.

5. ביניהם התוספות בבבא קמא (עב, ב ד"ה אין לך בו) שהראה שבעדים יש 'הפה שאסר', אך אין מיגו. באופן דומה, מוכח מהגמרא בכתובות (יט, ב) בנושא שניים החתומים על השטר ומתו, וכן בשיטה מקובצת (כתובות כ, ב ד"ה זה אומר) בפירוש ועוד.

כדי להסביר את ההבדל בין המושגים, מסביר הקהילות יעקב את הנחת המוצא של הדיון לפני טענות בעלי הדין. במיגו הנחת המוצא של הדיון היא שהטוען חייב. אדם שללא טענותיו יתחייב, ורק טענותיו הן אלו שמחלצות אותו מהפסד בדיון, כוח הטענה שלו מוגבל גם כאשר הוא נאמן. לכן, מיגו אינו מועיל מול חזקה וגם במקומות נוספים לא נאמין לו תמיד. לעומת זאת, במקרה של 'הפה שאסר' – ללא טענת בעל הדין הוא היה מזוכה. הנחת המוצא של הדיון היא שהטוען זכאי, ורק קבלה של חלק מסוים מדבריו תחייב אותו. במקרה כזה כוחו של הטוען גדול הרבה יותר, ואנחנו נאמין לו גם כשיש נגדו חזקות או עובדות הגורעות מחזקתו אחרות.

אם כך, לפי הסברו של ר"י, אין בסוגיה דין מיגו, שהרי ישנה חזקה שאדם אינו נאמן לטוען כנגד עד אחד, ולכן טענת המיגו לא אמינה. לעומת זאת, לעניין 'הפה שאסר' – ישנה מחלוקת אמוראים: לפי רבי אבא, האומר כי "מתוך שאינו יכול להישבע משלם" – לולא דבריו של החוטף הוא היה נדרש לשלם, ולכן דין 'הפה שאסר' אינו חל בסוגיה. הדין היחיד שיכול לפטור את החוטף הוא דין מיגו – שלא חל מהטעם שכתב ר"י – אין אדם מעז לשקר בשבועה. לעומתו, לפי רב ושמואל שדחו את הכלל "מתוך שאינו יכול להישבע משלם", סיבת החיוב היחידה היא מכוח הודאתו של החוטף שהוא זה שחטף. במצב כזה אומנם אכן אין מיגו, כי אדם אינו נאמן לטוען דבר כנגד שבועה, אך כן יש 'הפה שאסר', שמתקיים אף כנגד חזקה שכזו. לכן, גם לאחר שר"י הוכיח שאין מיגו, רבי אבא יחייב את החוטף בגלל "מתוך שאינו יכול להישבע משלם". רב ושמואל יפטרו את החוטף: לא מדין מיגו – אלא מדין 'הפה שאסר'.

ה.1. תירוץ הש"ך באמצעות הקהילות יעקב

על אף שתירוצו של הקהילות יעקב מתיישב היטב בשיטת ר"י, מובן שאין זו כוונת הש"ך, שלא הזכיר את המושג 'הפה שאסר' או מונחים הקשורים בהסבר זה. עם זאת, דווקא בהסברו השני של הקהילות יעקב, שבו הוא מסביר את שיטת ריב"ם בהרחבה, ניתן למצוא מזור להסבר הש"ך. באופן דומה, הוסברו דברי הש"ך גם בספר תרומת הכרי (סימן עה)⁶.

כפי שהקדמנו, שיטת ריב"ם המובאת בתוספות מסבירה שבנסכא דרבי אבא אין מיגו שיכול לפטור את החוטף, משום שעד אחד שלא נשבעו כנגד עדותו – כוחו כשני עדים. הסבר זה מתאים לשיטת רבי אבא, המחייב את החוטף, אך מכל מקום צריך לברר מהי שיטתם של רב ושמואל בסוגיה.

6. הקישור בין תירוץ תרומת הכרי ובין סברתו של הקהילות יעקב (שלא כתב במפורש שדבריו מתרצים את דברי הש"ך, אך אכן כתב את סברתו של תרומת הכרי) מופיע במאמר "נסכא דרבי אבא", הרב יאיר וטרטיל, אתר ישיבה.

7. נציין שלבעל תרומת הכרי, הרב יהודה כהנא הלר, קשר הדוק לכתבי הש"ך, שעליהם הוא גם כתב את 'קונטרס הספיקות' המפורסם.

הקהילות יעקב הציע שהמחלוקת בין רבי אבא לבין רב ושמואל מתבטאת בדיוק בנקודה זו – רב ושמואל, מכיוון שהם דוחים את הכלל "מתוך שאינו יכול להישבע משלם", למעשה מפחיתים את עוצמתם של כל הגורמים המחייבים את האדם שבועה. במקרה נסכא דרבי אבא, לפי שיטת רב ושמואל, העד האחד אינו נחשב כשני עדים, כחלק מהעיקרון המצמצם שלהם את גורמי השבועה⁸.

עדיין ניתן לשאול על שיטת רבי אבא: גם אם נגיד שמול החוטף היו שני עדים שאמרו שהוא חטף, הוא עדיין יכול להיפטור במיגו. מה מונע מהחוטף להישבע מול העד ולבטל את כוחו, מלבד כנותו המקנה לו את הכוח של מיגו?

התשובה נמצאת בכלל 'מיגו במקום עדים'⁹, שפירושו הוא שכאשר עדים מעורבים בדיון, לא חל בו מיגו. לפי הקהילות יעקב, כלל זה קיים מפני שאדם שיש עדים לצידו מתקיימת בו חזקת "מה שתחת יד האדם שלו". משמעות חזקה זו היא שהאדם האחרון שאנחנו יודעים שאחז בחפץ ותובע אותו כעת, ולא הוכח שהוא קיבל את החפץ באופן לא חוקי מכל תובע שקדם לו – הוא הבעלים של אותו החפץ עד שיוכח אחרת. במקרה שיש עדים על כך שהחוטף אינו המחזיק הראשון בחפץ – חלה לטובת הנחטף חזקת "מה שתחת יד האדם שלו" – ו"מיגו במקום חזקה לא אמרינן".

נראה כי דווקא הסברו של הקהילות יעקב לשיטת ריב"ם, יכול לפתוח לנו צוהר בהבנת הש"ך שתירץ את שיטת ר"י. נעיין שנית בדברי הש"ך על מנת לבחון האם הדברים מתיישבים:

רב ושמואל ס"ל דאע"ג דלית ליה [לחוטף – נייג] מגו מ"מ כיון שאין העד מכחישו לא חייבה התורה לשלם כיון שא"י לישבע.

(ש"ך חושן משפט עה, מג)

נוכל להסביר שכוונת הש"ך היא כי אף על פי שאין לחוטף מיגו (הרי לשיטת ר"י אין מיגו לחוטף במקום שבועה), מכיוון שהעד אינו מכחישו, כוחו של העד נחלש, ולכן לא עברה חזקת 'מה שתחת יד האדם שלו' אל הנחטף. אם כך, אכן לפי שיטת רב ושמואל, התורה לא תחייב את החוטף אף על פי שאין לו מיגו, כי הוא המוחזק בחפץ. לעומתם, רבי אבא סובר שעד שלא הוכח מסוגל להעביר את מוחזקותו בחפץ אל הנחטף – ובכך לחייב אותו, והוא הכלל – "מחוייב שבועה שאינו יכול להשבע משלם" (כמובן, הודאת החוטף

8. הסברנו את דברי הקהילות יעקב בניסוח המקשר בין מחלוקת רב ושמואל ורבי אבא בנושא שבועות לבין מחלוקת בריני עד אחד, שלכאורה לא הייתה אמורה להשפיע על דעתם בשאר שבועות התורה (כגון שבועת השומרים). הדברים נוסחו באופן קצת אחר בדברי הקהילות יעקב עצמו.

9. בסיס המושג בדף לא, א ודף לג, ב, אך הוא נידון בהרחבה בראשונים ובאחרונים.

לבדה לא תעביר את מוחזקות החפץ לנחטף, מפני שהיא 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר', כפי שביארנו בשיטת ריב"ם).

מאחר שהש"ך קיצר מאוד, לא ברור מדבריו שאכן הוא התייחס להסבר החזקות שהציעו הקהילות יעקב ותרומת הכרי. נעיין באחרון נוסף שנתן הסבר ייחודי לסוגיה – ונראה שהסברו מתאים במיוחד לדברי הש"ך.

ו. הסבר הדברות משה

ו.1. חקירות מקדימות

בספר דברות משה (סימן כו), ספרו העיוני של הרב משה פיינשטיין, בואר בהרחבה חילוק מקורי בין שיטת ר"י לריב"ם. חילוק זה מסביר את קושיית התוספות על ר"י, אך גם מסביר את הבנת ר"י בסוגיה.

לשיטתו, מחלוקת ר"י וריב"ם נובעת מחקירה בסיסית בדיני עדות: האם עדים מעידים על מעשה או על מקרה שלם. לדבריו, ניתן לפרש את דרך הפעולה של עדות בשתי דרכים:

א. עדים מעידים על מעשה פיזי. לפי דרך זו, העדים מעידים באופן שטחי על מעשה שהיה (למשל: מעשה חטיפה של נסכא), ובית הדין מפתח את העדות השטחית לכדי מקרה שלם (למשל: גזל של נסכא מיד בעליו החוקיים). בית הדין בוחן את העדות של העדים, ומשתמש בחזקות ובכללי טענות כדי להכריע מה התרחש במקרה שעליו העידו העדים (למשל: 'אין אדם נאמן לומר דידי חטפתי'). את דעה זו נכנה מעתה 'דרך א'.

ב. עדים מעידים על מקרה שלם. עדותם בבית הדין אינה עוסקת רק בשאלת התרחשותו של מעשה, אלא גם במקרה הכללי שהתרחש (למשל: העדים מעידים על גזל של נסכא מבעליו החוקיים). לפי דרך זו, עדים מכניסים את הפרשנות אל העדות שלהם מכוח תיאורם את המקרה ואת החזקות בהתאם לאשר ראו (למשל: חזקה מה שתחת יד האדם שלו). מכיוון שהתורה מאמינה לשני עדים כמציאות המוחלטת, בית הדין מקבל את תיאור המקרה של העדים ולא נדרש לנתח אותו מעבר לאופן שבו הוא נראה לעדים. את דעה זו נכנה 'דרך ב'. נציין שגם לפי דרך ב' עדיין ייתכן שדרך א' מתקיימת מתחת לפני השטח. כלומר, כאשר מסיבה מסוימת לא נוכל לקבל את הסיטואציה הנובעת מעדות עדים, עדיין נוכל לקבל כי המעשה שעליו הם מעידים התרחש, ולשפוט כדרך א'.

לשני צדדי החקירה ברור שכאשר כתוצאה מעדות העדים נוצר בבית הדין תיאור מקרה מלא, שבו המוחזק הוא האדם הראשון שאנחנו יודעים שהחזיק בנסכא בעדים, לפני שחטפו אותה ממנו, החוטף יהיה חייב. השאלה היא האם תפיסה זו של המקרה נובעת ישירות מעדות העדים או מניתוח מאוחר של המקרה על ידי בית הדין.

לפי חקירה זו, נוכל לעמוד על הסברה מאחורי נאמנותו של אדם הטוען 'חטפתי את שלי' כאשר אין עדים המעידים על חטיפה, בשני אופנים: לפי דרך א', בעצם הודאת החוטף – 'חטפתי', הוא הודה שבוצע מעשה חטיפה, אך לא יצא מדבריו שהוא גזל, ולכן הוא נאמן בהמשך טענתו "חטפתי את שלי". לעומת זאת, לפי דרך ב', ברגע שהודה החוטף 'חטפתי', הוא למעשה הודה על כך שהוא גזלן. במצב כזה, נוכל להאמין לו רק מכוח מיגו שיכול החוטף לומר 'החזרתי' את החטיפה¹⁰.

בנוסף לחקירה הראשונה, מוסיף הדברות משה עוד שני מושגים להבנת הסוגיה: מיגו המעיד על בירור ומיגו המעיד על מוחזקות¹¹. מיגו המעיד על בירור נוצר כאשר יש לטוען סיבה טובה לטעון טענה אחרת ממה שהוא טען בפועל, וטעינת הטענה הגרועה היא ראייה לאמינות הטוען. לעומת זאת, מיגו המעיד על מוחזקות הוא מיגו הפועל אף אם הייתה טענה שהיה ניתן לטעון בדוחק, והטוען בחר שלא להשתמש בה – הטענה הפוטנציאלית הופכת את הטוען למוחזק בדין.

2. שיטת ריב"ם

הדברות משה הסביר את שיטת ריב"ם, הדעה שאותה התוספות קיבלו, כסוברת שעדות העדים היא כדרך ב', שלפיה עדים מעידים על מקרה שלם. אם כך, כאשר האדם החוטף טוען שהוא חטף את רכושו מול עד אחד, הוא מכחיש את עדות העד ממש, שהרי העד מעיד שהחפץ לא היה שייך במקור לחוטף. לשיטת ריב"ם, עד אחד במצב כזה הוא כשני עדים, ועל כן לא ניתן להשתמש במיגו, כי מיגו במקום עדים לא אמרינן.

לפי הבנה זו, טענת החוטף סותרת את עדות המקרה השלם של העד, ולחוטף אין אף מניעה מלהישבע נגדה, כך שלא נוכל להאמין לה כשני עדים. עם זאת, עדות מעשה החטיפה של העד עדיין תקפה, שכן אין דבר שסותר אותה, והחוטף הודה כבר שהיא נכונה, כך שהוא אינו יכול להישבע נגדה. במצבים שבהם ניתן להכחיש את עדות המקרה השלם אך לא את עדות המעשה, אף לפי הסוכרים כדרך ב', עדיין בית הדין יכול ונדרש לנקוט בדרך א', הקיימת מתחת לפני השטח של דרך ב', ולחייב את החוטף. זאת שיטת רבי אבא.

10. חקירה זו חלה רק לשיטת קצות החושן (לד, ד) שהבין את המושג 'הודאת בעל דין' כ'אנן סהדי', שאדם לא מחייב את עצמו אלא אם כן יש אמת בחוב, ולכן מאמינים לו, נוכל להשליך את הדרכים השונות בחקירה אף להודאה. לעומתו, דעת המהר"י בן לב (הובאה בקצות החושן שם) היא שאין חקירה זו קשורה לדין הודאה ואנן סהדי, אלא לסוג של מתנה, ואכן נראה שלפי שיטתו לא ניתן להביא הסבר זה.

11. למרות הדמיון לחילוקים המפורסם של ר' שמעון שקאפ (סימן כא) ור' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים ב, ג) בסוגייתנו בנושא מהות המיגו ('כח הטענה' לעומת 'מה לי לשקר'), הדברות משה מאמין בקיום מקביל של שני סוגי המיגו, כאשר הם משמשים שכבות שונות של המיגו: לעיתים מיגו מכיל את שניהם, ולעיתים מיגו מכיל רק העברת מוחזקות, כפי שנראה להלן.

לעומתו, רב ושמואל מביאים את ההסבר הפשוט: אכן, כפי שהקשו התוספות על שיטת רבי אבא מלכתחילה, החוטף נדרש להישבע על טענתו, ולכן יש לו מיגו מצוין הפוטר אותו מעדות העד, שלא נקרא כשני עדים לפי שיטת רב ושמואל.

לפי הסבר זה, ישנה קושיה מהותית על שיטת ריב"ם. הגמרא בשבועות הסבירה את המחלוקת בין רב ושמואל כמחלוקת יסודית בדין 'כל המחוייב שבועה שאינו יכול להישבע', ולא כמחלוקת נקודתית בדיני עד אחד. כיצד מחלוקת בכוחו של עד אחד הפכה למחלוקת כוללת בדיני שבועות? כדי לענות על שאלה זו, נחזור לגמרא בשבועות (מז, א) שבה מופיעה סוגיית נסכא דרבי אבא וגם דעת רב ושמואל, ונבחן כיצד הגמרא הוכיחה שרב ושמואל חולקים על שיטת רבי אבא.

כפי שהסברנו בתחילת המאמר, הגמרא בשבועות הוכיחה שרב ושמואל חולקים על רבי אבא משיטתם בעדות יתומים. רב ושמואל הסבירו שאם יתומי מלווה גובים מיתומי לווה, הם אינם צריכים להישבע. שיטתם, כפי שהראינו בהרחבה בפתיחת המאמר, נסמכה על כך שיתומים אינם אמורים להיות בקיאים בעסקי אביהם. לכן, הם אינם יכולים להישבע – ונפטרים. לעומתם, כפי שהראה רבא בגמרא, רבי אבא למד את פטור השבועה של היתומים מתוך הלימוד מהפסוק "שבועת ה' תהיה בין שניהם" (שמות כב, י) – ולא בין היורשים¹².

נשים לב שרבי אבא דרש את הפסוק "בין שניהם", המופיע במקור בתוך דיני שבועות השומרים, לדין מודה במקצת. אין ספק שרבי אבא לא ראה בעיה לקשר בין השבועות השונות, מתוך הבנה שיש מכנה משותף עקרוני ביניהן. למרות העיקרון המשותף, רבי אבא למד דינים שונים לחלוטין בשבועות השונות – בשבועת מודה במקצת למד רבי אבא שאין לחייב יתומים, ובשבועת עד אחד הוא למד (לפי הסבר הריב"ם) שעד אחד שלא הוכחש שווה כשניים.

עלינו להסביר שרבי אבא למד ששני החידושים הם למעשה אותו החידוש. בשני המקרים, ישנה הרעה שגורמת לנאמנות המחזיק בנכס להתערער, ולכן אנחנו נדרוש מהמחזיק

12. המעיין בסוגיה ימצא סתירה בפשט הגמרא, שלצורך הפשטות לא הובלטה בגוף המאמר: בעוד השבועה שעליה מדברים רב ושמואל היא שבועה של גבייה מהיתומים (שבועה מדרבנן), השבועה שעליה מדבר רבי אבא, לשיטת רבא, היא בכלל שבועת מודה במקצת (שבועה מהתורה). מדוע שלא נאמר שרב ושמואל אינם חולקים על רבי אבא וסוברים כמותו גם בלימוד שלו, וגם הוא סובר כמותם במקרה שלהם? נוכל להגיד שלפי כל השיטות יש לחלק בין שבועה מהתורה, שמי שחשוד עליה משלם, לבין שבועה דרבנן, שהחשוד עליה נפטר! תשובה אפשרית לכך היא שאין חילוק בין שבועה מדאורייתא לבין שבועה מדרבנן, הרי סוף סוף חכמים תקנו שבועה מעין דאורייתא. מאותו הטעם, אם נגיד שטעמם של רב ושמואל הוא שעד אחד (כמו הודאה במקצת או גבייה מיתומים) הוא הרעה של טענת המחוייב שבועה, אין מקום לחלק בדין ההרעה בהתאם לשבועה שאותה המחוייב שבועה צריך להישבע.

להישבע כדי לשקם את נאמנותו. במקרה של מודה במקצת, ההרעה היא מכוח הכלל שאנשים מפחדים לכפור בכל הממון שלהם. במקרה של עד אחד, ההרעה היא שיש עד אחד המעיד כנגד טענת החוטף. רבי אבא למד מהפסוק שכאשר אדם לא יכול להישבע, ההרעה מספיק חזקה כדי להוציא ממון מיד המוחזק בו.

ניתן לנסח את הלימוד באופן דומה בשני המקרים:

- **בעד אחד** – המקרא מלמד אותנו שיורשים אינם חייבים להישבע גם אם מעיד מולם עד אחד, אך אדם שאינו יורש כן צריך להישבע, ואם הוא אינו יכול – הוא משלם.
- **במודה במקצת** – המקרא מלמד אותנו שיורשים אינם חייבים להישבע גם אם הם מודים במקצת, אך אדם שאינו יורש כן צריך להישבע, ואם הוא אינו יכול – הוא משלם.

כלומר, רבי אבא שלמד את הפסוק לעניין יורשים הבין שיש הבדל בין יתומים לאביהם. זאת בעוד רב ושמואל שלא דרשו את הפסוק לעניין זה, לא ראו חילוק בין יתומים שאינם יכולים להישבע מעצם היותם יתומים, לבין אדם החשוד על השבועה מכל סיבה אחרת, ולשיטתם שניהם פטורים משבועה.

ו.3. שיטת ר"י

לאחר הסבר שיטת ריב"ם, הסביר הדברות משה את סברת ר"י ואת שיטתו, מבלי לגרוע מקושיית התוספות לשיטתם. הוא עשה זאת באמצעות הצגת שיטת התוספות כמבוססת על הנחת יסוד אחרת. לפיכך, דעת ר"י אומנם הייתה קשה להבנת התוספות, אך ברורה להבנתנו.

לשיטת ר"י, במקרה של נסכא דרבי אבא מגיע עד אחד ומעיד על חטיפה. כמו שכתב ר"י, אדם אינו מעז פניו מול שבועת עד אחד – ולכן לא עומד לצידו מיגו של בירור, אלא של מוחזקות בלבד. שיטת רבי אבא ברורה – מכיוון שאין שום בירור מהמיגו, לא נוכל לפטור את החוטף מתשלום, שכן עד אחד משמש כבירור נגדי המרע את המוחזקות של החוטף.

הבנת שיטת רב ושמואל תלויה בשתי הדרכים שהצגנו לעיל בהבנת עדות עדים. לפי דרך א', העד מעיד על מעשה חטיפה בלבד, ובית הדין הוא שמוסיף את המשמעות למעשה. לפי הבנה זו, רב ושמואל יסברו שאין כלל צורך במיגו מעבר להוצאת המוחזקות מידי הנחטף בעזרתו. אם המיגו מעביר את המוחזקות אל החוטף, אין לו צורך במיגו של בירור מכיוון שהוא נאמן בעצם טענתו הנוכחית. החוטף אינו מתנגש בדבריו מול העד, ואין מוחזקות מדברי העד לצד השני. בניגוד לרב ושמואל, רבי אבא סובר ש'מחויב שבועה שאינו יכול להישבע משלם'. לכן, ברגע שחויב החוטף שבועה, גם אם נגיד שהוא עקרונית

נאמן בטענתו, הוא מחויב לשלם משום שהוא אינו יכול להיפטר מהשבועה המוטלת עליו¹³.

כאשר התוספות פגשו בשיטת ר"י, הם הקשו עליה בחריפות. נוכל להסביר את שיטתם כדרך ב': העד האחד מעיד על מעשה הגזלנות. לכן, כדי ליצור נאמנות לחוטף אל מול עד אחד, המיגו יצטרך להיות מיגו של בירור, דבר שלא ייתכן לשיטת ר"י, כי מבחינתו אדם אינו נאמן להישבע כנגד שבועה. אכן, אם אנחנו מקבלים את דרך ב', שיטתם של רב ושמואל לא מובנת, שהרי לא ניתן להשיג נאמנות מול עד כאשר המיגו אינו מיגו של בירור¹⁴.

אם כך, תירצנו את ר"י והסברנו מדוע בעלי התוספות הקשו עליו באופן חריף כל כך – הם יצאו מנקודת מוצא אחרת באופן ההבנה של עדות. לכן, קושיית התוספות לא מנעה מהרמב"ן ומהר"ן לפסוק כמו ר"י (ואף באופן יותר נחרץ) גם לאחר הקושיה.

לכאורה, בהסבר זה בדברי ר"י עולה אותו הקושי בדיוק שעלה בהסבר ריב"ם: אם אכן מחלוקת רבי אבא ורב ושמואל אינה מהותית בדיני 'מחויב שבועה שאינו יכול להישבע', אלא מחלוקת נקודתית בשאלה האם מול עד אחד צריך מיגו עם בירור או רק נאמנות כללית, כיצד הגמרא במסכת שבועות (מו, א) הוכיחה מהסוגיה שיש ביניהם מחלוקת עקרונית?

לצורך תירוץ הקושי, השתמש הדברות משה בהבנה מורכבת יותר של הסוגיה בשבועות. כפי שביארנו בשיטת ריב"ם, בסוגיה בשבועות נחלקו רבי אבא ורב ושמואל לגבי דין יתומי לווה שיתומי מלווה מנסים לגבות מהם את חוב אביהם. לפי שיטת רבי אבא, מאחר שיש לימוד מפסוק ("שבועת ה' תהיה בין שניהם"), אנחנו פוטרם את יתומי הלווה משבועה, וניתן להבין מכך שאדם שאינו יתום לא היה נפטר משבועה. לעומתו, רב ושמואל פטרו את היתומים, ומשתמע כי מאחר שהם לא למדו את הדבר מפסוק, הם לא חילקו בין יתומים לאביהם לעניין זה.

13. אף על פי שהדברות משה (ענף ה) הציע שרבי אבא סובר בעצמו כדרך ב', אף לשיטת ר"י, בענף ג הוא הסכים לכך שהסבר זה מועדף רק על מנת להסביר את הקשר בין הסוגיות בבבא בתרא ושבועות. להסברו בענף ג (פסקה ג), ניתן להסביר את הסוגיה לשיטת הרמב"ן והר"ן גם כך. הבאנו את ההסבר הפשוט יותר בדבריו על מנת לפשט את הדברים.

14. הדברות משה מוכיח את שיטתו מכך שהתוספות בהווה אמינא אמרו שהשבועה שנשבע החוטף (דידי חטפי) במיגו היא שבועה מדרבנן בלבד. להבנתו, ניתן לומר ששבועה מדאורייתא אינה אלא להוציא מיד המוחזק, בעוד השבועות שתיקנו חכמים מטרתן להוסיף נאמנות לטוען. מכך שהתוספות סוברים ששבועת האיזון היא מדרבנן, נראה שהם לא סברו שיש צורך במוחזקות בלבד, אלא אף בבירור כנגד עדות העד. באופן זה, פירש גם הרמב"ן את שיטת רבי אבא (דיוק זה אינו מוכרח וראוי לעיין בהסברי השבועה השונים בסוגיות הש"ס על מנת לאמת אותו).

ניתן להבין מדבריו של רבי אבא שהוא לא יכול היה לומר מסברה שיתומים אינם צריכים להישבע, אלא נדרש ללימוד מפסוק. רבי אבא ראה צורך ששבועת היתומים תנבע מתוך ידיעה שתוביל לבירור מלא של הדין. לעומתו, רב ושמואל הבינו מסברה פשוטה את דין היתומים ולא נזקקו לפסוק. הם סברו שליתומים יש נאמנות פשוטה הנוצרת מחזקה שרוב האנשים אינם משקרים¹⁵.

להבנת ר"י, עד יחיד שלא הוכחש אינו כשני עדים, אלא הוא כבירור שאינו מוכרח. לכן, כדי להכחיש עדות של עד יחיד שמעיד ממש כנגד טענת הנתבע, יאלץ הנתבע להישבע כדי להביא בירור נגדי. לעומת זאת, כאשר אין העד מעיד ישירות נגדו, יסברו רב ושמואל שאין צורך בבירור ממש, אלא רק בהשבת המוחזקות לנתבע.

4. תירוץ הש"ך באמצעות הדברות משה

נבחן האם הסבר הדברות משה מתיישב עם דברי הש"ך:

ונלפע"ד לתרץ קושיות התוס' דרב ושמואל ס"ל דאע"ג דלית ליה מגו מ"מ כיון שאין העד מכחישו לא חייבה התורה לשלם כיון שא"י לישבע וקי"ל כר' אבא ודוק.

(ש"ך חושן משפט עה, מג)

כאשר מסתכלים בדברי הש"ך דרך עיני הדברות משה, נקודות הדמיון בולטות ביותר. הש"ך למעשה כתב שלפי שיטת רב ושמואל (להסבר ר"י), אכן אין מיגו של בירור לחוטף. אבל, הייחוד של ר"י לעומת התוספות הוא ש"מכיוון שאין העד מכחישו", משום שר"י סובר כדרך א', לא חייבה התורה את החוטף לשלם.

אף שעולם המונחים של הש"ך שונה מזה של הדברות משה, ייתכן שכוונתו זהה. את המונח 'מיגו של מוחזקות', לדוגמה, כתב הש"ך בניסוח הפשוט של המושג – 'אין מיגו'. גם ר"י בעצמו, שהדברות משה התכוון לבאר בעזרת שימוש במושג 'מיגו של מוחזקות', כתב כעיקר שיטתו שאין מיגו בסוגיה.

בפשט הדברים, ר"י והש"ך כתבו שעל אף שאין מיגו, עדיין החוטף זוכה מפני שהוא המוחזק בחפץ, ויש בידו לטעון טענה המסבירה למה החפץ אצלו. הדברות משה ניסח את ההתרחשות הזו בשם 'מיגו של מוחזקות'.

נעייין בקושיית התומים, על מנת לבחון האם הקושייה מתורצת כעת:

15. הדברות משה האריך מאוד בהסבר רמות המוחזקות, ודייק מהסוגיות כללים רבים לגבי הגדר המדויק של אמינות זו. לצורך הפשטות הבאנו את הדברים באופן שטחי, אך הרוצה להרחיב יעייין בדברות משה כו, ה בפסקה המתחילה במילים "ולהר"י".

ודבריו אינם מובנים, כיון דבעצמו אינו נאמן [לומר – נ"ג] דידי חטפי, דהוא טענה גרוע, רק מכח מיגו [...] ומיגו לית ליה.

(תומים חושן משפט עה, י)

לאחר שראינו את הסבר הדברות משה, המסביר בדיוק למה החוטף **כן נאמן** בעצם טענתו, הש"ך מובן ומתורץ כמובן. כאן מתבטא החוזק של הסבר הדברות משה: אנחנו יכולים להסביר את קושיית התומים, מתוך הבנה שהוא סבר שכשעד מעיד, הוא מעיד על מקרה שלם. כלומר, דרכו של התומים היא כדרך ב'.

הקורא הדקדקן יוכל להבחין שלמעשה, לאחר שהסברנו את דברי הש"ך גם באמצעות הדברות משה וגם באמצעות הקהילות יעקב, אין הבדל רב בין ההסברים. למעט הניסוח, שבו הדברות משה בונה עולם מושגים חדש על ידי הגדרת שני סוגי מיגו, כל הדיון לפי שיטת ר"י הוא על מעבר המוחזקות בחפץ מהחוטף אל הנחטף.

ההבדל העיקרי בין השיטות הוא האופן שבו מסביר הדברות משה את ההבדל בין צורת החשיבה של ר"י לזו של ריב"ם. הדברות משה משתמש בחילוק בנושא פעולת העדים (דרך א' או דרך ב'), שיכול להתיישב עם הסבר הש"ך, אך הקהילות יעקב (בהסברו לריב"ם, שבאמצעותו תירצנו את דברי הש"ך) לא נתן הסבר לקו מחשבתו של ר"י¹⁶.

ז. סיכום

במאמר הבאנו את סוגיית 'נסכא דרבי אבא' העוסקת באדם שעד אחד מעיד שחטף חפץ. החוטף מודה שחטף, אך טוען שהחפץ היה במקור שלו. הצגנו את פסיקת רבי אבא (המחייב את החוטף) ורב ושמואל (הפוטרים).

התוספות בסוגיה הקשו מדוע החוטף לא ייפטר בשבועה שלא חטף, משום שיש לו מיגו שיכול להישבע לשקר. התוספות הציגו שני תירוצים: ר"י מתרץ שהחוטף חושש להישבע לשקר מול העד ולכן אין לו מיגו. ריב"ם מתרץ שלפי שיטת רבי אבא עד שלא נשבעו כנגדו, נקרא כשני עדים, ולכן מיגו לא יועיל כנגדו (והחוטף לא יכול להישבע כנגדו בשל הודאתו לדברי העד שהוא אכן חטף), זאת בעוד רב ושמואל לא הסכימו לדין זה, והמיגו אכן מועיל לשיטתם. התוספות הקשו על תירוץ ר"י מכך שאין הוא מסביר את עמדת רב ושמואל.

הש"ך ניסה לענות על קושייתם בכך שאף על פי שאין מיגו לר"י, מכיוון שאין עדות העד מכחישה את דברי החוטף, לא נחייב אותו שבועה. הבעיה עם הסבר זה היא שסברה זו

16. כמובן שהקהילות יעקב נתן תירוץ נוסף משלו לשיטת ר"י, אך בו הוא מתייחס לכלל 'הפה שאסר' – כלל ידוע בש"ס ובראשונים שהיינו מצפים שהש"ך יתייחס אליו אילו זו הייתה דעתו, כפי שכבר ביארנו.

בדיוק נשללה על ידי התוספות בקושייתם על ר"י, כאשר הם אמרו ששיטת רב ושמואל אינה הגיונית (קושיית התומים).

כדי להסביר את הש"ך, הבאנו את שיטתם של שניים מהאחרונים המאוחרים, שאולי מתאימים לשיטתו: לפי הקהילות יעקב, רבי אבא סובר שכוחו של העד גדול יותר ממה שסוברים רב ושמואל, ולכן לשיטתו הוא יכול להעביר את המוחזקות לנחטף. זאת בעוד לרב ושמואל המוחזקות שרויה אצל החוטף, ולכן הוא אינו זקוק למיגו. לפי הדברות משה, בשיטת רב ושמואל, ר"י סבר שעדות עד מעידה על מעשה פיזי בלבד, ולכן באמת אין סתירה בין טענת החוטף לעדות העד, והחוטף אינו נדרש למיגו. על כך סובר ריב"ם שהעד מעיד על מקרה שלם הכוללת מוחזקות, ולכן כדי להתגבר על עדות העד, החוטף יצטרך מיגו.

ח. נספח: ראיה משמעותית לשיטת הדברות משה

במאמר הצגנו את דעתו הייחודית של הדברות משה, שבאמצעותה ניסינו להסביר את דברי הש"ך, ולהראות שיש מחלוקת עקרונית בהבנת דין עדות בין הש"ך לבין התומים.

אף על פי שבסברה בהחלט ניתן להסביר את הראשונים והאחרונים בדרכו של הדברות משה, הוא לא הביא כמעט ראיות מחוץ לסוגיה לשיטתו. כפי שראינו, בשיטתו ישנם הסברים יצירתיים במיוחד שדורשים על פי רוב ביסוס בראשונים – הררים התלויים בשערה. לכן, ננסה לבדוק האם דבריו באמת עולים מהראשונים במקומות אחרים, והאם ניתן לאשש או להפריך את שיטתו מסוגיות דומות.

העיקרון שעליו עמד הדברות משה הוא המחלוקת בין הראשונים (והאחרונים, כפי שהראנו) בנושא מהות העדות – האם עדים מעידים על מעשה (דרך א') או על מקרה שלם (דרך ב'). בנסכא דרבי אבא הבעיה בעדות הייתה שהעד העיד על מעשה בלבד (מעשה חטיפה), אך לא הייתה לו דרך להוכיח שאכן היה גזל (כי בעל הדין אמר שהחפץ היה בבעלותו במקור).

לפי דברי הדברות משה, אם נמצא סוגיה שבה המצב יהיה הפוך – תהיה עדות על מקרה שלם ולא על מעשה – אנחנו אמורים לחזות בתופעה הפוכה: הסוברים בסוגיה של נסכא דרבי אבא שיש כוח לעדות, ישללו אותה בסוגיה זו, והפוך.

ייתכן שסוגיה כזו נמצאת ביבמות (ל, ב – לא, א). המשנה עוסקת באדם שזורק קידושין לאישה, ויש ספק האם הקידושין נפלו קרוב יותר לאישה (והאישה מקודשת) או לאיש (והיא אינה מקודשת). הגמרא מתחבטת בשאלת המצב המדובר במשנה, ובמהלך הדיון מציעה להעמיד שמדובר במקרה שבו הספק נוצר מכת אחת (ולא שתי כיתות שסותרות זו את זו). נשאלת השאלה, לאיזו 'כת אחת' הגמרא מתכוונת? רש"י (ד"ה ומתני' דהכא בכת אחת) הסביר, שהגמרא התכוונה לשני עדים החלוקים זה על זה בשאלה האם הקידושין נפלו קרוב יותר לאיש או לאישה, ויוצרים ספק במחלוקתם. הרשב"א (ד"ה ומתניתין בכת אחת) הקשה על דברי רש"י – מדוע שנתחשב בכלל בעדותו של עד אחד, בוודאי כאשר יש עד אחר המעיד נגדו, ונאסור אישה על בעלה?

בעקבות קושייתו, הרשב"א הסביר את הסוגיה באופן אחר – המונח 'כת אחת' מתייחס לכת של שני עדים המעידה על כך שיש ספק. העדים מעידים שהבעל ניסה לזרוק קידושין לאישה, אך הקידושין נפלו במקום בו לא ברור למי הם קרובים יותר. המרדכי (רמז תנא, בשם המהר"ם) הסביר את שיטת רש"י בכך שהספק מקורו בגזרת חכמים בלבד. אך, למה רש"י לא פירש כרשב"א? למה הוא נדחק להסביר שיש תקנת חכמים בסוגיה, במקום לומר שיש כאן עדות על מעשה ספק?

ייתכן, שבדיוק באותה המחלוקת שבה נחלקו הראשונים בנסכא דרבי אבא, הם נחלקו אף בסוגיה של 'ספק קרוב לו ספק קרוב לה'. רש"י, הנוקט שמדובר בשני עדים שונים המכחישים זה את זה, סובר שאין משמעות כלל לעדותם של שני עדים על מצב מסופק – כי אם העדים אינם יודעים להעיד על מעשה קידושין מסוים שנעשה, אין משמעות לעדותם, ואינם מביאים אותנו לידי ספק. דעה זו מתאימה לדרך א', שאומרת שעדים מעידים על מעשה בלבד, ואין משמעות למקרה השלם העולה מדבריהם.

לעומתו, הרשב"א שלא נדחק ושומר שמדובר בשני עדים המעידים על ספק, לא ראה בעיה כלל בעדות שמעידה על מאורע כללי מבלי להידרש להעיד על מעשה מסוים שהיה. העדים של הרשב"א מעידים על 'ניסיון למעשה קידושין', מקרה כללי ללא מעשה פיזי ברור. שיטתו תואמת את דרך ב', הסוברת שכל מהות העדים היא עדות מקרה שלם בלבד.

על מנת לאשש את שיטת הדברות משה, נבדוק האם יש התאמה בין הראשונים שתמכו בהסבר ר"י ובהסבר רש"י (דרך א'), לעומת אלו שתמכו בהסבר ריב"ם ובהסבר הרשב"א (דרך ב'), בסוגיית נסכא וביבמות בהתאמה. ראשית, ר"י בעצמו התבטא בסוגיה ביבמות (תוספות ד"ה אי בשתי), וכתב שהספק, הנוצר בכת אחת, כולו גזרת חכמים שנגזרה מחשש שתי כיתות. מדבריו מוכח שהוא אכן סובר שהספק לא היה בעצם מהות העדות אלא מגזרה, כדעת רש"י¹⁷.

שנית, המרדכי, כפי שהראינו, סבר בסוגיה ביבמות כרש"י, ואף נתן טעם לדבריו. בסוגיית נסכא דרבי אבא כתב המרדכי (לג, ב ד"ה נסכא דרבי אבא) במפורש כר"י. בנוסף, הרמב"ן, שכזכור התבטא כר"י בסוגיית נסכא דרבי אבא¹⁸, כתב בדיוק כמו ר"י גם בסוגיה ביבמות (לא, א ד"ה הכי אשכחן), וניכר מדבריו שהוא סבר כשיטת רש"י¹⁹. יתרה מזאת, לפי הר"ן, שתמך גם הוא בדעת ר"י בסוגיית נסכא דרבי אבא, נראה היה פשוט שפירוש הסוגיה ביבמות הוא ששני העדים בכת אחת מכחישים זה את זה (ר"ן על הרי"ף כתובות י, א ד"ה תרוייהו בפניה קמסהדי). לעומתם, הרשב"א שכמובן מייצג את שיטתו בסוגיה, הקשה על

17. מובן מדבריו שאין מקום לגזור על ספק כת אחת מתוך ספק שנוצר משתי כיתות, מכיוון שאלו ספקות מסוגים שונים לחלוטין, לעומת ספק של שני עדים המכחישים זה את זה מחשש שתי כיתות המכחישות זו את זו.

18. אף שהרמב"ן הביא גם את דעתו של ריב"ם (או דעה הרומה לו מאוד), אין זו מניעה להסביר שהוא סבר כדרך א', שהרי לפי דרך א' עדיין אפשר לקבל את ההסבר של ריב"ם על כך שעל מנת להיפטר משבועת עד אחד צריך להישבע כנגדו.

19. וכך גם הבין את דבריו הר"ן (ר"ן על הרי"ף כתובות י, א ד"ה תרוייהו בפניה קמסהדי). ועיין בהערות המהדיר על הרמב"ן ('המכון להוצאת ראשונים ואחרונים' יבמות, עמוד קלט הערה 160), שגם פירש כך והביא ראיות לשיטתו.

רש"י בחריפות, ובנסכא דרבי אבא פסק כריב"ם²⁰. בדומה לרבו, הריטב"א סבר בנסכא דרבי אבא כריב"ם ואפילו לא הביא את דעת ר"י, וביבמות הקשה את קושיית הרשב"א על רש"י וסבר כמותו²¹.

אם כך, שישה מתוך ששת הראשונים שמצאנו את שיטתם בשתי הסוגיות²² התאימו במדויק להסבר מחלוקת ר"י וריב"ם בנסכא דרבי אבא שהדברות משה הציע. כל הראשונים שהסבירו כר"י בנסכא הסבירו כרש"י ביבמות, וכל הראשונים שהסבירו כריב"ם בנסכא הסבירו כרשב"א ביבמות. על אף שניתן להתווכח האם אכן יסוד המחלוקת ביבמות חייב להיות דרך א' או דרך ב', נראה שהמתאם המושלם בין השיטות מוכיח ללא צל של ספק שהסוגיות קשורות זו לזו.

ניתן למצוא רמזים להבנה דומה במחלוקת זו כבר בבית שמואל, שנימק את דעת המרדכי בשם המהר"ם²³:

היינו [...] עדים המחולקים אם היה קרוב לו או קרוב לה אבל אם היה לעדים ספק אם היה קרוב לה אין חשש קידושין דהוי כאלו קידש בלא עדים.

(בית שמואל אבן העזר ל, ט)

אם כך, הבית שמואל כבר הסביר שלפי שיטת המרדכי אין בכלל שם עדות על עדות שמעידה על ספק, כי אין עדות כזו עומדת בתנאי עדות על מעשה, לפי דרך א'.

יש לציין שהתיאוריה שהצענו אינה היחידה שניתן להביא בנושא הקשר בין הסוגיות. ניתן להסביר, למשל, שהמשותף לסוגיות הוא השאלה בדבר היכולת של עדים להתגבר על חזקה (טיעון זה יכול לשמש את שיטת הקהילות יעקב). אך, מכל מקום, נמצא שמצאנו חיזוק משמעותי לשיטת הדברות משה בנושא אופן פעולת העדים, שכן סברתו מסבירה באופן מוצלח את מחלוקת הראשונים גם כאן.

כמובן, צריך לבחון האם ישנן סוגיות נוספות בש"ס שבהן ייתכן שמחלוקת דרך א' ודרך ב' תשפיע, ולבדוק בהן האם התיאוריה עומדת בעינה. לבינתיים נסתפק בהשוואה זו.

20. עם זאת, הרשב"א הביא את שיטת ר"י בדבריו ולא דחה אותה באופן גורף כמו שאר הראשונים. אכן, יש בכך דוחק לדברינו, אך מאחר שהרשב"א כן פסק כריב"ם וכתב על שיטתו "זוה נכון", ובשאר הראשונים ההתאמה בולטת מאוד, לא מצאנו לנכון לפסול את כל ההשוואה.

21. למעשה, הריטב"א הקשה את הקושיה משמם של התוספות, אך תוספות זה אינו מצוי לפנינו, ואפשר שמדובר באותם בעלי התוספות שסברו כריב"ם והקשו על ר"י בנסכא דרבי אבא.

22. לצערנו, ספריהם של רבנו יונה והיד רמ"ה, שכתבו כריב"ם בנסכא דרבי אבא, אינם נמצאים בידינו על מסכת יבמות, וכן שיטתו של ריב"ם בסוגיה אינה ידועה. מן העבר השני, שיטת רש"י, המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש שתמכה בשיטת רש"י בסוגיה ביבמות אינה ידועה על סוגיית נסכא דרבי אבא (רש"י והרא"ש כתבו על הסוגיה במסכת שבועות, אך לא התייחסו לשאלת המיגו וקשה לדעת מהי דעתם).

23. למעשה, הבית שמואל הפנה להגהות אשרי בנושא, אך הפתחי תשובה (אבן העזר ל, ב) כבר כתב שבהגהות אשרי דבר זה אינו נמצא, וכנראה התכוון הבית שמואל לדברי המרדכי שהובאו בגוף המאמר.